

การบูรณาการหลักพุทธธรรมในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชน

Integration of Buddhamma in the Moral and Ethical Development of Youth

ศุภทนต์ เกษมไพโรจน์

Suktanut Kasemphirot

กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม

โรงเรียนบ้านแม่พลู สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาตาก เขต 2

Social studies, Religion and Culture Department,

Banmaeplu School, Tak Primary Educational Service Area Office 2

E-mail: suktanut2543203@gmail.com

Received: March 27, 2025; Revised: April 15, 2025; Accepted: April 20, 2025

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวทางการบูรณาการหลักพุทธธรรมในการอบรมและพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชนไทยยุคใหม่ โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงเอกสารและการวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่สำคัญ ได้แก่ เบญจศีล-เบญจธรรม, อิทธิบาท 4, เวทนา 3 และพรหมวิหาร 4 ผลการศึกษาพบว่า การนำหลักพุทธธรรมมาบูรณาการในการอบรมเยาวชนสามารถส่งเสริมพฤติกรรมเชิงบวก พัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมของเยาวชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้เยาวชนมีความพร้อมในการเผชิญปัญหา มีสมาธิและปัญญาในการใช้ชีวิตอย่างถูกต้องและเหมาะสม จึงเสนอแนะให้สถาบันทางศาสนาและสถานศึกษาร่วมมือกันจัดทำกิจกรรมเชิงปฏิบัติการที่เน้นการอบรมตามหลักพุทธธรรมอย่างต่อเนื่อง รวมถึงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของครอบครัวและชุมชน เพื่อให้การพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมของเยาวชนไทยมีความยั่งยืนในอนาคต

คำสำคัญ: หลักพุทธธรรม, คุณธรรมจริยธรรม, เยาวชน

Abstract

This article aims to explore approaches for integrating core Buddhist principles into the moral and ethical training of modern Thai youth. The study employed a documentary research method and an analytical review of key Buddhist teachings, namely the Five Precepts and Virtues (Pañca-sīla and Pañca-dhamma), the Four Paths of Accomplishment (Iddhipāda), the Three Feelings (Vedanā), and the Four Sublime States (Brahmavihāra). The findings reveal that integrating these Buddhist principles into youth education effectively fosters positive behaviors and enhances moral and ethical development. Such integration equips young

individuals with resilience, mindfulness, and wisdom for leading a righteous and balanced life. The study recommends that Buddhist institutions and educational establishments collaborate in organizing continuous, practice-based training programs grounded in Buddhist teachings. Moreover, active participation from families and communities should be encouraged to ensure the sustainable development of morality and ethics among Thai youth.

Keywords: Buddhamma, Morality and Ethics, Youth.

บทนำ

ปัจจุบันปัญหาด้านคุณธรรมจริยธรรมในหมู่เยาวชนไทยกำลังเป็นที่กังวลอย่างกว้างขวางในยุคสังคมใหม่ที่เปิดรับกระแสโลกาภิวัตน์ เยาวชนจำนวนไม่น้อยถูกมองว่าขาดการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมอย่างยั่งยืน หลายฝ่ายลงความเห็นพ้องกันว่าแม้เยาวชนไทยจะได้รับการสอนเรื่องคุณธรรมอยู่เสมอ หากแต่เป็นเพียงแบบฉาบฉวยและไม่เกิดผลถาวรในการหล่อหลอมพฤติกรรม (นิลบล เลิศนุวัฒน์, 2564) ตัวอย่างทัศนคติที่ชี้ให้เห็นถึงวิกฤตคุณธรรมของคนรุ่นใหม่ ได้แก่ คติที่ว่า “โกงไม่เป็นไร ขอให้มันผลงานก็พอ” ซึ่งปรากฏในหมู่เยาวชนบางส่วน สะท้อนให้เห็นค่านิยมที่ยอมรับการทุจริต หากบรรลุเป้าหมาย (ธานินทร์ ศิลป์จารุ, 2555) ปรากฏการณ์เช่นนี้สร้างความวิตกกังวลต่อสังคมไทยอย่างยิ่งเพราะเยาวชน คือ กำลังสำคัญในการพัฒนาชาติในอนาคต หากเยาวชนขาดคุณธรรมจริยธรรมที่มั่นคงแล้วการพัฒนาประเทศย่อมขาดรากฐานที่แข็งแรง

ความสำคัญของการเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรมในหมู่เยาวชนไทยยุคใหม่จึงเป็นประเด็นที่ไม่อาจมองข้าม สังคมไทยต่างคาดหวังจะเห็นเยาวชนเติบโตเป็นบัณฑิตที่มีคุณภาพครบครัน ทั้งความรู้และความดี มีสติปัญญาควบคุมคุณธรรม สามารถดำรงชีวิตในสังคมร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข สุกตัญญู (2550) กล่าวว่า ปัญหาคุณธรรมจริยธรรมที่ย่อนยานในกลุ่มเยาวชนได้ทวีความรุนแรงและขยายตัวขึ้นอย่างน่าวิตก (นิลบล เลิศนุวัฒน์, 2564) ส่วนหนึ่งเกิดจากการขาดการบูรณาการความร่วมมือของสถาบันหลักทางสังคม ได้แก่ ครอบครัว สถานศึกษา และองค์กรชุมชนในการอบรมกล่อมเกลาคนรุ่นใหม่ ทำให้กระบวนการหล่อหลอมคุณธรรมเกิดช่องว่างและไม่ต่อเนื่องครอบคลุมทุกมิติ เมื่อประกอบกับสภาพสังคมไทยปัจจุบันที่เผชิญวิกฤตการณ์ทางศีลธรรมและค่านิยมบริโภคนิยมที่รุกเร้า เยาวชนไทยจึงเผชิญความท้าทายในการธำรงรักษาคุณธรรมยิ่งกว่าเดิม

ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวหลักพุทธธรรมได้รับการตระหนักว่าเป็นเครื่องมือที่ทรงพลังในการพัฒนาจิตใจและปลูกฝังคุณธรรมให้แก่เยาวชนไทย เนื่องจากพุทธธรรมเป็นแหล่งรวมหลักธรรมคำสอนที่ครอบคลุมทั้งมิติการพัฒนาทางกาย จิตใจ และปัญญา (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2543) หลักธรรมทางพระพุทธศาสนามุ่งเน้นการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมจากภายใน กล่าวคือเริ่มต้นที่การขัดเกลาจิตใจและทัศนคติของบุคคลให้เกิด “ฉันทะ” คือ ความใฝ่ดีใฝ่สร้างสรรค์แทนที่ “ฉันทหา” หรือความอยากที่เป็นกิเลส (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2543) เมื่อเยาวชนเกิดแรงบันดาลใจใฝ่เรียนรู้และใฝ่ทำความดีจากภายในแล้วการปฏิบัติตามหลักคุณธรรมต่างๆ ย่อมเกิดขึ้นอย่างสมัครใจและยั่งยืน นอกจากนี้ หลักพุทธธรรมยังครอบคลุมวิธีพัฒนาคุณลักษณะนิสัยที่พึงประสงค์ในทางสังคม เช่น เบญจศีล-เบญจธรรม ที่ฝึกเยาวชนให้ละเว้นพฤติกรรมไม่เหมาะสมและประพฤติสิ่งที่ดีงามหรือตลอดจนหลักสังคหวัตถุ 4 (ทาน, ปิยวาจา, อตถจริยา, สมานัตตตา) ที่ช่วยเชื่อมโยงความสัมพันธ์และความ

เอื้อเฟื้อในสังคม ซึ่งการประยุกต์ใช้หลักธรรมเหล่านี้ในการอบรมเยาวชนจะช่วยปลูกฝังทั้งคุณธรรม จริยธรรม ทักษะชีวิต และความสามารถในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข ทำให้เยาวชนเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพและความรับผิดชอบต่อสังคม พระเทพดิลก (ระแบบ จิตฺตญาโณ), (2534) กล่าวได้ว่า “หลักพุทธธรรมเป็นฐานทางจิตใจและศีลธรรมที่เหมาะสมอย่างยิ่งในการเสริมสร้างเยาวชนให้เป็นคนดี ควบคู่กับคนเก่ง”

ดังนั้น การบูรณาการหลักพุทธธรรมในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชนไทยยุคใหม่ ในระดับอุดมศึกษาจึงเป็นสิ่งจำเป็นเร่งด่วน บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์สภาพปัญหาคุณธรรม จริยธรรมของเยาวชนไทยในปัจจุบัน ควบคู่กับการนำเสนอแนวทางที่เหมาะสมในการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมเป็นเครื่องมืออบรมและพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมในกลุ่มเยาวชนระดับมหาวิทยาลัยให้เกิดผลเป็นรูปธรรม โดยมุ่งหวังให้เห็นถึงแนวทางการสร้างเสริมคุณลักษณะอันพึงประสงค์แก่เยาวชนรุ่นใหม่ได้อย่างยั่งยืน ขอบเขตการศึกษาเน้นบริบทนิสิตนักศึกษาปริญญาตรีในประเทศไทยยุคปัจจุบัน และวิเคราะห์หลักธรรมทางพุทธศาสนาที่สอดคล้องกับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชนในบริบทดังกล่าวอย่างเป็นระบบและเชื่อมโยงครบทุกมิติ ทั้งด้านความคิด จิตใจ และพฤติกรรม เพื่อนำไปสู่การยกระดับคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชนไทยยุคใหม่ให้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของสังคมต่อไปในอนาคต

สรุป หลักพุทธธรรมเป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชน โดยเน้นการอบรมจิตใจผ่านศีล สมาธิ และปัญญา รวมถึงการส่งเสริมเมตตา สติ และความรับผิดชอบต่อตนเอง การบูรณาการพุทธธรรม เช่น เบญจศีล-เบญจธรรม อิทธิบาท 4 และพรหมวิหาร 4 ช่วยเสริมสร้างพฤติกรรมที่ดีและจิตใจที่มั่นคงหลักธรรมเหล่านี้สอดคล้องกับเป้าหมายการศึกษาไทยในการหล่อหลอมผู้เรียนให้เป็นคนดี มีคุณภาพ และมีจิตสาธารณะจึงควรส่งเสริมให้เยาวชนได้เรียนรู้พุทธธรรมอย่างเป็นระบบผ่านความร่วมมือของครอบครัว ชุมชน และสถานศึกษา

แนวคิดพื้นฐานของหลักพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม

นิยามและแนวคิดของหลักพุทธธรรมโดยทั่วไป

หลักพุทธธรรม หมายถึง หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่บันทึกไว้ในพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา มุ่งเน้นการศึกษาธรรมชาติของชีวิต ความจริงแห่งสรรพสิ่ง การเข้าใจถึงสาเหตุของปัญหาและความทุกข์ ตลอดจนแนวทางการดับทุกข์ หลักพุทธธรรมให้ความสำคัญกับการพัฒนาจิตใจให้เข้าถึงความสงบและปัญญา โดยเฉพาะผ่านการอบรมศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งถือเป็นแนวทางสำคัญในการดำรงชีวิตอย่างถูกต้องและเหมาะสม นอกจากนี้ พุทธธรรมยังให้ความสำคัญกับหลักแห่งกรรมและความรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง ส่งเสริมให้บุคคลมีความเมตตา กรุณา ความไม่ประมาท และการมีสติสัมปชัญญะตลอดเวลา เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีคุณภาพ มีความสุข และก่อให้เกิดประโยชน์แก่สังคมโดยรวม

หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเยาวชน

ภทฺทพล หมดมลทิน (2559) ได้กล่าวว่า การพัฒนาเยาวชนให้เป็นคนดีควรนำพุทธธรรม ซึ่งเป็นพื้นฐานของคนในสังคมไทยมาบูรณาการหลอมรวมเข้ากับศาสตร์และทฤษฎีการสอนเยาวชน สาเหตุที่ผู้เขียนได้เลือกนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาเป็นหลักพัฒนาเยาวชนก็เพราะว่าวิถีชีวิตของ

คนไทยเกินครึ่งประเทศมีพุทธธรรมเป็นฐาน และฐานของวัฒนธรรมไทยก็คือพุทธธรรม ซึ่งมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนไทยในภาพรวม (มันเกียรติ โกศลนิรัตวิงษ์, 2541) การนำพุทธธรรมมาเป็นหลักในการพัฒนาเยาวชนให้เป็นคนดีได้สอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติพ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 มาตรา 22 ที่ว่า “การจัดการ ศึกษาทั้งการศึกษาในระบบการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยต้องเน้นความสำคัญทั้งความรู้คุณธรรมกระบวนการเรียนรู้และบูรณาการตามความเหมาะสมของแต่ละระดับการศึกษา” และในมาตราที่ 24(4) ที่บัญญัติไว้ว่า “กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดการใฝ่รู้อย่างต่อเนื่อง ผสมผสานสาระความรู้ด้านต่างๆ อย่างสมดุล รวมทั้งปลูกฝังคุณธรรมค่านิยมและคุณลักษณะอันพึงประสงค์” (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษาแห่งชาติ, 2553) ซึ่งการส่งเสริมให้เยาวชนได้รับการเรียนรู้โดยวิธีบูรณาการจากหลายๆ ทางจะช่วยให้เยาวชนนั้นเกิดการเรียนรู้ (ทิตนา แหมมณี, 2552)

1. ศีล 5 ธรรม 5 ศีล 5 ได้แก่ ข้อปฏิบัติที่ช่วยควบคุมพฤติกรรมทางกายและวาจา เพื่อให้เยาวชนมีชีวิตอย่างถูกต้อง ประกอบด้วยการละเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ และเสพสุราเมรัย ธรรม 5 หรือเบญจธรรม เป็นแนวทางที่ช่วยเสริมศีล 5 ให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ได้แก่ ความเมตตา กรุณา การดำรงชีพอย่างสุจริต การสำรวมในกาม ความมีสัจจะ (ความสัตย์จริง) และสติสัมปชัญญะ ศีลและธรรมนี้จะช่วยส่งเสริมให้เยาวชนมีพฤติกรรมที่ดี มีจิตใจที่มั่นคงและมีความรับผิดชอบต่อสังคม

2. อิทธิบาท 4 อิทธิบาท 4 เป็นหลักธรรมที่มุ่งพัฒนาพฤติกรรมและทัศนคติที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตและการทำงานประกอบด้วย ฉันทะ (ความรักความพอใจในการทำสิ่งต่างๆ) วิริยะ (ความเพียรพยายาม) จิตตะ (ความมีสมาธิจดจ่อในการทำสิ่งต่างๆ) และวิมังสา (การไตร่ตรองพิจารณาอย่างรอบคอบ) หลักนี้จะช่วยให้เยาวชนสามารถเอาชนะปัญหาและอุปสรรคต่างๆ มีแรงบันดาลใจในการเรียนรู้และทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ และสามารถบรรลุเป้าหมายของตนเองและสังคมได้

3. สมถะและวิปัสสนา สมถะ คือ การฝึกอบรมจิตใจให้สงบและเป็นสมาธิ โดยกำหนดจิตให้อยู่กับอารมณ์เดียว เช่น ลมหายใจ การทำสมาธิแบบนี้ช่วยให้จิตของเยาวชนสงบนิ่ง มีสมาธิที่แน่วแน่ ส่วนวิปัสสนา คือ การพิจารณาให้เห็นแจ้งในสภาพความเป็นจริงของสิ่งต่างๆ โดยเฉพาะการรับรู้ถึงความไม่เที่ยงแท้และสภาพความทุกข์ เพื่อให้เกิดปัญญารู้เท่าทันและลดการยึดมั่นถือมั่นในสิ่งต่างๆ การฝึกสมถะและวิปัสสนาช่วยให้เยาวชนมีสติ มีปัญญาในการจัดการปัญหาทางจิตใจและอารมณ์ได้ดียิ่งขึ้น

4. เวทนา 3 และพรหมวิหาร 4 เวทนา 3 ได้แก่ สุขเวทนา (ความรู้สึกสุข) ทุกขเวทนา (ความรู้สึกทุกข์) และอุเบกขาเวทนา (ความรู้สึกเฉย ๆ) ซึ่งเป็นหลักที่ช่วยให้เยาวชนตระหนักและรู้เท่าทันอารมณ์ของตนเองอย่างเหมาะสม ส่วนพรหมวิหาร 4 ได้แก่ เมตตา (ความรักความปรารถนาดีต่อผู้อื่น) กรุณา (ความสงสารและต้องการช่วยเหลือผู้อื่น) มุทิตา (ความยินดีในความสำเร็จของผู้อื่น) และอุเบกขา (การวางใจเป็นกลาง) หลักนี้ช่วยเสริมสร้างความสัมพันธ์และความเข้าใจระหว่างเยาวชนกับผู้อื่นในสังคม

5. ความเชื่อมโยงระหว่างหลักพุทธธรรมกับคุณธรรมและจริยธรรม หลักพุทธธรรมเชื่อมโยงโดยตรงกับการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรม โดยเน้นให้เยาวชนเกิดความเข้าใจในธรรมชาติของตนเองและผู้อื่น ส่งเสริมการมีสติในการดำรงชีวิต ลดพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม และส่งเสริมพฤติกรรมที่ดีงาม เช่น ความเมตตา การเสียสละ ความซื่อสัตย์สุจริต และความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม

ดังนั้น การนำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการอบรมเยาวชนจึงสามารถส่งผลเชิงบวกในการเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรมให้แก่เยาวชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

สภาพปัญหาคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชนไทยยุคใหม่

ปัญหาด้านคุณธรรมและจริยธรรมของเยาวชนไทยยุคใหม่ โดยเฉพาะในกลุ่มนักเรียนระดับปริญญาตรี กำลังเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในสังคมไทยปัจจุบัน สภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วทั้งทางสังคม วัฒนธรรม และเทคโนโลยี ส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมและค่านิยมของเยาวชนรุ่นใหม่ การที่เยาวชนบางส่วนขาดจิตสำนึกในคุณธรรมพื้นฐาน เช่น ความซื่อสัตย์ สุจริตและความเคารพผู้อื่น ได้สะท้อนออกมาเป็นพฤติกรรมด้านลบหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นการทุจริตในการเรียน การไม่เคารพกฎระเบียบหรือผู้ใหญ่ ตลอดจนการใช้สื่อออนไลน์ในทางที่ไม่สร้างสรรค์ บทความนี้มุ่งวิเคราะห์ปัจจัยทางสังคมวัฒนธรรม และเทคโนโลยีที่มีอิทธิพลต่อสภาพปัญหาคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชนระดับอุดมศึกษา ยกตัวอย่างเช่น พฤติกรรมเชิงลบที่พบกันของปัญหาดังกล่าวและอภิปรายผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อเยาวชน ครอบครัว และสังคมไทย

1. ปัจจัยทางสังคม วัฒนธรรม และเทคโนโลยีที่ส่งผลต่อพฤติกรรมเยาวชน

ปัจจัยทางสังคมและครอบครัวมีบทบาทสำคัญต่อการหล่อหลอมคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชน ครอบครัวที่ขาดความมั่นคงหรือการเลี้ยงดูใกล้ชิดอาจทำให้เยาวชนขาดการปลูกฝังค่านิยมที่ดีตั้งแต่วัยเด็ก จากผลสำรวจความคิดเห็นของสวนดุสิตโพล (2555, [ออนไลน์]) พบว่า สาเหตุอันดับต้นๆ ที่ทำให้เด็กและเยาวชนมีพฤติกรรมทุจริต คือ สภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป

- ด้านวัฒนธรรม พบว่า ค่านิยมและวิถีชีวิตของเยาวชนไทยยุคใหม่แตกต่างจากอดีตอย่างมาก เยาวชนรุ่นนี้เติบโตมาในยุคที่สังคมไทยเป็นสังคมเมืองสมัยใหม่ มีกิจกรรมและสถานที่บันเทิงหลากหลายที่ดึงดูดความสนใจของคนหนุ่มสาวมากกว่าสถาบันดั้งเดิมอย่างศาสนา เช่น ห้างสรรพสินค้า โรงภาพยนตร์ สนามกีฬา หรือร้านอินเทอร์เน็ตคาเฟ่ สิ่งเหล่านี้ได้ดึงเยาวชนออกห่างจากวัดและหลักธรรมทางศาสนา ทำให้บทบาทของวัดในฐานะศูนย์กลางอบรมจริยธรรมลดลงอย่างเห็นได้ชัด เยาวชนสมัยนี้จำนวนมากจึงห่างเหินจากการซึมซับคำสอนทางศีลธรรมและหลักพุทธธรรมทั้งทางกายและใจ ยิ่งไปกว่านั้น ทักษะคิดของสังคมบางส่วนที่มองความสำเร็จเชิงวัตถุเหนือคุณธรรมก็ส่งผลต่อค่านิยมของเยาวชน

- ด้านปัจจัยทางเทคโนโลยีและสื่อดิจิทัล ก็มีบทบาทชัดเจนต่อพฤติกรรมและทัศนคติของเยาวชนไทยยุคใหม่ การเข้าถึงอินเทอร์เน็ตและโซเชียลมีเดียอย่างแพร่หลายทำให้เยาวชนได้รับอิทธิพลทั้งด้านบวกและด้านลบจากโลกออนไลน์อย่างรวดเร็ว ปัจจุบันคนไทยใช้อินเทอร์เน็ตเฉลี่ยประมาณวันละ 7 ชั่วโมง และในกลุ่มเยาวชนวัยมหาวิทยาลัยมีอัตราการใช้งานสูงกว่าเฉลี่ยมาก จากการสำรวจปี 2565 โดยสำนักงานพัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ (ETDA) ([ออนไลน์]) พบว่า การเลียนแบบพฤติกรรมที่เป็นกระแสในอินเทอร์เน็ต รวมถึงการซึมซับภาษาหรือท่าทีที่รุนแรงจากสื่อสังคมออนไลน์ นอกจากนี้ ลักษณะของการสื่อสารออนไลน์ที่มีความเป็นนิรนาม (anonymous) และขาดการควบคุมจากผู้ใหญ่โดยตรง ยังเอื้อให้เยาวชนบางส่วนแสดงพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมหรือก้าวร้าวบนโลกออนไลน์ได้ง่ายขึ้นกว่าชีวิตจริง

2. ผลกระทบของปัญหาคุณธรรมจริยธรรมต่อเยาวชน ครอบครัว และสังคมไทย

- ผลกระทบต่อเยาวชนเอง พฤติกรรมที่ขาดคุณธรรมจริยธรรมย่อมส่งผลโดยตรงต่ออนาคตและการพัฒนาตนเองของเยาวชน นักศึกษาที่เคยชินกับการโกงหรือละเมิดกฎระเบียบอาจสูญเสียโอกาสในการเรียนรู้ทักษะชีวิตที่จำเป็น เช่น ความซื่อสัตย์ ความรับผิดชอบ และวินัยในตนเอง งานวิจัยระบุว่า การทุจริตในการสอบทำให้การประเมินความรู้ความสามารถของนักศึกษาไม่สะท้อนความจริง ผู้ที่ใช้การโกงเพื่อให้จบการศึกษาอาจมีความรู้และทักษะต่ำกว่ามาตรฐานที่ควรจะเป็น เมื่อสำเร็จการศึกษาออกไปก็อาจไม่สามารถปฏิบัติงานในวิชาชีพได้ตามมาตรฐาน กล่าวคือแม้นักศึกษาจะได้ปริญญาแต่หากขาดความรู้ความสามารถที่แท้จริง ย่อมประสบความล้มเหลวหรือปัญหาในการทำงานต่อไป นอกจากนี้ การกระทำผิดด้านจริยธรรมบ่อยครั้ง เช่น การลอกงานหรือการประพฤติมิชอบอื่นๆ อาจกลายเป็นนิสัยติดตัว ทำให้เยาวชนเหล่านั้นตกอยู่ในวงจรของการหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบและแสวงหาทางลัดอยู่เสมอ ซึ่งส่งผลเสียต่อการพัฒนาบุคลิกภาพและคุณภาพชีวิตในระยะยาว

- ผลกระทบต่อครอบครัว ปัญหาคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชนยังสร้างความกังวลและความเครียดให้แก่ครอบครัวและผู้ปกครองเป็นอย่างยิ่ง พ่อแม่ที่พบว่าบุตรหลานประพฤติตนไม่เหมาะสม เช่น มีพฤติกรรมก้าวร้าว ไม่เชื่อฟัง หรือเกี่ยวข้องกับการโกง ย่อมเกิดความวิตกกังวลและผิดหวัง ซึ่งอาจบั่นทอนความสัมพันธ์ภายในครอบครัว ความขัดแย้งระหว่างวัยระหว่างผู้ใหญ่วัยผู้ใหญ่กับเยาวชนอาจทวีความรุนแรงขึ้น หากไม่มีการสื่อสารทำความเข้าใจที่ดี

- ผลกระทบต่อสังคมไทยโดยรวม หากเยาวชนซึ่งเป็นอนาคตของชาติขาดคุณธรรมจริยธรรม สังคมไทยในภาพรวมย่อมได้รับผลกระทบในหลายมิติ ประการแรก คุณภาพของทรัพยากรมนุษย์จะลดลง เพราะบัณฑิตที่ไม่มีความซื่อสัตย์และความรับผิดชอบต่อสังคมกลายเป็นบุคลากรที่ไร้ประสิทธิภาพ หรือมีพฤติกรรมทุจริตในหน้าที่การงาน ส่งผลให้หน่วยงานและองค์กรต่างๆ ไม่สามารถพึ่งพาได้เท่าที่ควร ประการต่อมา ปัญหาคอร์รัปชันและอาชญากรรมในสังคมอาจคงอยู่หรือรุนแรง

สรุปสภาพปัญหาคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชนไทยยุคใหม่ในระดับอุดมศึกษาที่มีความเกี่ยวข้องกับปัจจัยหลายด้าน ทั้งโครงสร้างทางสังคมที่เปลี่ยนแปลง ค่านิยมวัตถุนิยมและบทบาทของสถาบันทางวัฒนธรรมที่ลดลง ตลอดจนการเข้ามาของเทคโนโลยีดิจิทัลที่ไร้พรมแดน ปัจจัยเหล่านี้หล่อหลอมให้เกิดพฤติกรรมด้านลบในหมู่เยาวชน ไม่ว่าจะเป็นการทุจริต การขาดความเคารพ หรือการใช้สื่อออนไลน์ในทางที่ไม่เหมาะสม ซึ่งแต่ละพฤติกรรมล้วนสะท้อนถึงความบกพร่องในด้านคุณธรรมพื้นฐาน ผลกระทบที่เกิดขึ้นมิได้จำกัดอยู่แค่ตัวเยาวชนเองที่คุณภาพชีวิตและอนาคตอาจถูกบั่นทอน แต่ยังกระทบถึงครอบครัวที่ต้องแบกรับปัญหาและสังคมไทย ทั้งการปลูกฝังคุณธรรมในครอบครัว การปรับปรุงการเรียนการสอนในสถานศึกษาที่มุ่งเน้นคุณธรรมควบคู่ความรู้ ตลอดจนการสร้างสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เป็นแบบอย่างที่ดีและไม่ยอมให้การไร้จริยธรรมกลายเป็นเรื่องปกติ

การบูรณาการหลักพุทธธรรมในการอบรมคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชน

การบูรณาการหลักพุทธธรรมในการอบรมคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชนเป็นกระบวนการสำคัญในการพัฒนาจิตใจ และสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมให้กับเยาวชนหลักธรรมที่เหมาะสม ได้แก่ หลักเบญจศีล-เบญจธรรม ไตรสิกขา และพรหมวิหาร 4 โดยนำมาเชื่อมโยงกับกิจกรรมทางการศึกษา

และกิจกรรมกลุ่มต่างๆ เพื่อปลูกฝังคุณธรรมอย่างเป็นระบบ อีกทั้งยังช่วยให้เยาวชนมีความรับผิดชอบ มีสติสัมปชัญญะ และสามารถดำรงชีวิตร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างสงบสุขและมีความสุขอย่างยั่งยืน

1) การนำหลักเบญจศีล-เบญจธรรม มาใช้ในการอบรมด้านพฤติกรรมของเยาวชนเป็นการ ปลูกฝังจิตสำนึกในเรื่องการควบคุมตนเองและสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อสังคม โดยใช้หลักศีล 5 ได้แก่ 1) การไม่ฆ่าสัตว์หรือทำร้ายผู้อื่น ช่วยให้เยาวชนเกิดความเมตตาและเห็นอกเห็นใจผู้อื่น 2) การไม่ลัก ทรัพย์ ส่งเสริมความซื่อสัตย์สุจริตและรู้จักเคารพสิทธิของผู้อื่น 3) การไม่ประพฤติผิดในกาม ช่วยเสริมสร้างวินัยในตนเอง มีความสำรวมในกายและใจ 4) การไม่พูดเท็จ เป็นการฝึกให้เยาวชนรู้จัก ความจริงใจ และความรับผิดชอบต่อคำพูดของตนเอง และ 5) การไม่ดื่มสุราและสิ่งเสพติด ช่วยให้ เยาวชนมีสติ รู้เท่าทันอารมณ์ของตนเอง และหลีกเลี่ยงพฤติกรรมเสี่ยง

ส่วนธรรม 5 ได้แก่ เมตตา กรุณา สัมมาอาชีวะ สัจจะ และสติสัมปชัญญะ ซึ่งเมื่อนำมาอบรมคู่ กับศีล 5 จะช่วยให้เยาวชนพัฒนาไปสู่นิสัยที่ดีงาม มีความอ่อนโยน เห็นอกเห็นใจผู้อื่น รู้จักประกอบ อาชีพอย่างสุจริต จริใจต่อผู้อื่น และมีสติในการดำเนินชีวิตเสมอ วิธีการอบรมอาจใช้กิจกรรมกลุ่ม เช่น การเล่าเรื่องคุณธรรม การทำกิจกรรมจิตอาสา หรือการสะท้อนตนเองผ่านสมุดบันทึก เพื่อปลูกฝัง พฤติกรรมด้านบวกให้เยาวชนอย่างยั่งยืน

2) การนำหลักอิทธิบาท 4 มาใช้ส่งเสริมความมุ่งมั่นและประสิทธิภาพของเยาวชนเป็นการ ปลูกฝังคุณลักษณะที่ดี 4 ประการ ได้แก่ 1) ฉันทะ (มีใจรัก) สอนให้เยาวชนมีความสุขในการทำสิ่งต่างๆ ด้วยใจรักและเต็มใจ 2) วิริยะ (ความเพียร) ส่งเสริมให้เยาวชนมีความอดทนพยายามทำสิ่งต่างๆ อย่าง สม่าเสมอ ไม่ย่อท้อต่อปัญหา 3) จิตตะ (ความเอาใจใส่) ฝึกให้เยาวชนมีสมาธิ จดจ่อกับสิ่งที่ทำอย่างมีสติ และ 4) วิมังสา (การใช้ปัญญาไตร่ตรอง) สร้างนิสัยให้เยาวชนคิดวิเคราะห์อย่างมีเหตุผลก่อนลงมือทำ ซึ่งส่งผลให้เยาวชนมีความรับผิดชอบ ทำงานได้สำเร็จตามเป้าหมายและมีประสิทธิภาพมากขึ้น

3) การจัดการอารมณ์ของเยาวชนด้วยเวทนา 3 (สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา) และพรหมวิหาร 4 (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา) เป็นการพัฒนาจิตใจให้รู้เท่าทันอารมณ์และปรับตัวได้ อย่างเหมาะสม เยาวชนสามารถฝึกสังเกตเวทนา 3 โดยตระหนักถึงอารมณ์ที่เกิดขึ้น เช่น ความสุข ความ ทุกข์ หรือความเฉยๆ แล้วใช้พรหมวิหาร 4 เป็นเครื่องมือในการปรับสมดุลอารมณ์ เช่น มีเมตตาเมื่อรู้สึก โกรธ กรุณาเมื่อเห็นผู้อื่นทุกข์ มุทิตาเมื่อผู้อื่นประสบความสำเร็จ และอุเบกขาเมื่อเผชิญสถานการณ์ ที่ควบคุมไม่ได้ การฝึกนี้ช่วยให้เยาวชนมีความมั่นคงทางอารมณ์ มีความเข้าใจตนเองและผู้อื่น ลดความเครียด และพัฒนาทักษะในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในสังคมอย่างยั่งยืน

4) รูปแบบและกิจกรรมที่เหมาะสมในการนำหลักพุทธธรรมไปปฏิบัติจริงสำหรับเยาวชน สามารถจัดได้หลายรูปแบบ โดยเน้นที่การสร้างประสบการณ์จริงและความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ดังนี้

4.1 การเรียนการสอนในห้องเรียน (Classroom Learning)

- การบูรณาการหลักธรรม เช่น ศีล 5 อิทธิบาท 4 หรือพรหมวิหาร 4 ลงในวิชาต่างๆ เช่น ศีลธรรม สังคมศึกษาหรือการแนะแนว

- การใช้กิจกรรมเชิงโต้ตอบ เช่น การอภิปรายเชิงคุณธรรม การศึกษากรณีตัวอย่าง และการแสดงละครคุณธรรม

4.2 ค่ายคุณธรรมจริยธรรม (Ethics Camps)

- การจัดค่ายปฏิบัติธรรมที่เน้นการฝึกสมาธิ (สมณะ) และการพิจารณาสภาพธรรม (วิปัสสนา)

- การทำกิจกรรมจิตอาสาเพื่อฝึกกรุณา มุทิตา และอุเบกขา เช่น การช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส หรือการบำเพ็ญประโยชน์ในชุมชน

4.3 กิจกรรมในชีวิตประจำวัน (Everyday Practices)

- การฝึกนั่งสมาธิสั้นๆ ก่อนเริ่มเรียนหรือทำกิจกรรม เพื่อพัฒนาสติและสมาธิ

- การเขียนบันทึกความรู้สึก (Mindfulness Journaling) เพื่อสะท้อนอารมณ์และใช้ธรรมะในการแก้ปัญหา

4.3 การเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ (Experiential Learning)

- กิจกรรมกลุ่มที่ส่งเสริมความสามัคคี เช่น การแก้ปัญหาร่วมกันโดยอาศัยหลักอริยสัจ 4

- การเดินจงกรมหรือการฝึกสติในธรรมชาติ เพื่อพัฒนาความสงบและความเข้าใจตนเอง

4.5 การใช้เทคโนโลยีและสื่อการเรียนการสอน (Technology Integration)

- สร้างสื่อการเรียนการสอนที่เกี่ยวข้องกับหลักพุทธธรรม เช่น วิดีโอแนะนำธรรมะสำหรับเยาวชน หรือแอปพลิเคชันฝึกสมาธิ

- ใช้โซเชียลมีเดียในการเผยแพร่หลักธรรมที่เข้าใจง่าย และชวนให้เยาวชนปฏิบัติตาม

4.6 กิจกรรมการประเมินตนเอง (Self-Reflection Activities)

- การให้เยาวชนประเมินพฤติกรรมของตนเองตามหลักพุทธธรรม เช่น ศีล 5 และการทำแบบประเมินด้านคุณธรรมจริยธรรม

- การทำโครงการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาตนเองโดยใช้หลักธรรมเป็นแนวทาง

การจัดกิจกรรมเหล่านี้ควรคำนึงถึงความเหมาะสมกับวัย ความสนใจ และพื้นฐานของเยาวชน เพื่อให้พวกเขาสามารถเรียนรู้และนำไปปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวันได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

ผลลัพธ์ที่คาดว่าจะได้รับการบูรณาการหลักพุทธธรรมในการพัฒนาเยาวชน

คือ การสร้างเยาวชนที่มีคุณธรรมจริยธรรม มีความรับผิดชอบตนเองและผู้อื่น มีสติรู้เท่าทันอารมณ์และควบคุมตนเองได้ดี นอกจากนี้ยังช่วยส่งเสริมการพัฒนาปัญญาให้เยาวชนสามารถคิดวิเคราะห์อย่างมีเหตุผล รู้จักแก้ปัญหาด้วยความเข้าใจที่ถูกต้อง และสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างสงบสุขและสร้างสรรค์

1) ผลที่เกิดขึ้นต่อการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมของเยาวชนจากการบูรณาการหลักพุทธธรรม ได้แก่ การมีพฤติกรรมที่ดีขึ้นทั้งในด้านการคิด การพูด และการกระทำ เยาวชนที่ได้รับการฝึกฝนตามหลักเบญจศีล-เบญจธรรม อิทธิบาท 4 และพรหมวิหาร 4 มักมีความรับผิดชอบ มีวินัย และมีจิตใจที่อ่อนโยนต่อผู้อื่น การฝึกสมาธิและการพิจารณาตนเอง (สมถะและวิปัสสนา) ส่งเสริมให้เยาวชนรู้เท่าทันอารมณ์ ควบคุมตนเองได้ดีขึ้น ลดความก้าวร้าว และมีความอดทนมากขึ้น นอกจากนี้ยังช่วยพัฒนาความคิดเชิงบวก การแก้ปัญหามีเหตุผล และการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในสังคม ทั้งหมดนี้ทำให้เยาวชนสามารถปรับตัวได้ดีขึ้นในสถานการณ์ต่างๆ และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นอย่างยั่งยืน

2) การเพิ่มประสิทธิภาพด้านการเรียนรู้และการดำเนินชีวิตของเยาวชนโดยใช้หลักพุทธธรรม เป็นการพัฒนาตนเองอย่างรอบด้าน ทั้งด้านสติปัญญา จิตใจ และพฤติกรรม การนำหลักอิทธิบาท 4 (ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา) มาใช้ในการเรียนรู้ช่วยส่งเสริมให้เยาวชนมีแรงจูงใจในการเรียน มีความพยายาม อดทน มีสมาธิในการทำงาน และสามารถไตร่ตรองอย่างรอบคอบก่อนตัดสินใจ นอกจากนี้ การฝึกสมาธิ

(สมณะ) และการพิจารณาสภาพธรรม (วิปัสสนา) ยังช่วยพัฒนาการจดจำ การคิดวิเคราะห์ และการแก้ปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3) ผลกระทบที่มีต่อครอบครัวและสังคม เป็นการบูรณาการหลักพุทธธรรมในการพัฒนาเยาวชนมีผลกระทบเชิงบวกอย่างชัดเจนต่อครอบครัวและสังคม โดยในระดับครอบครัวเยาวชนที่ได้รับการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมอย่างเหมาะสมจะมีความกตัญญู มีความรับผิดชอบต่อน้ำที่และ มีพฤติกรรมที่ดีต่อพ่อแม่และผู้ปกครอง ส่งผลให้เกิดความรัก ความสามัคคี และความเข้าใจกันภายในครอบครัวเพิ่มมากขึ้น และในระดับสังคม เยาวชนที่มีพื้นฐานด้านคุณธรรมและจริยธรรมจะเติบโตเป็นพลเมืองที่มีคุณภาพ มีความซื่อสัตย์สุจริต มีเมตตาและกรุณาต่อผู้อื่น สามารถควบคุมอารมณ์ได้ดี ลดความขัดแย้งและปัญหาต่างๆ ในสังคม นอกจากนี้ยังสามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ สร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามให้กับสังคม และมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนในอนาคต

สรุป

การบูรณาการหลักพุทธธรรมในการอบรมเยาวชนที่มีประสิทธิภาพ ต้องอาศัยการประยุกต์ใช้หลักธรรมอย่างเหมาะสมกับพัฒนาการและบริบทของเยาวชน โดยเน้นที่การส่งเสริมการเรียนรู้และการพัฒนาจิตใจผ่านกระบวนการที่เป็นรูปธรรม ประกอบด้วยการปลูกฝังหลักศีล 5 เพื่อพัฒนาพฤติกรรมทางกาย วาจา และใจ ให้เป็นไปในทางที่ดีงาม มีความรับผิดชอบต่อนตนเองและผู้อื่น อีกทั้งการนำหลักพรหมวิหาร 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา มาใช้ในการพัฒนาจิตใจให้เยาวชนมีความอ่อนโยน เห็นอกเห็นใจ และสามารถปรับตัวให้เข้ากับสังคมได้อย่างสมดุล นอกจากนี้ การใช้หลักอิทธิบาท 4 (ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา) จะช่วยส่งเสริมการพัฒนาการเรียนรู้และการทำงานให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น โดยเน้นให้เยาวชนมีแรงจูงใจ มีความพยายาม อดทน และใช้ปัญญาไตร่ตรองในการแก้ปัญหาอย่างมีเหตุผล ขณะเดียวกัน การฝึกสมณะ (การทำจิตให้สงบ) และวิปัสสนา (การพิจารณาอย่างลึกซึ้ง) จะช่วยเสริมสร้างสติ สมาธิ และปัญญา ให้เยาวชนสามารถควบคุมอารมณ์และพฤติกรรมได้ดีขึ้น รวมถึงสามารถปรับตัวได้เมื่อเผชิญกับสถานการณ์ที่ท้าทาย อย่างไรก็ตาม การบูรณาการหลักพุทธธรรมนี้สามารถนำไปใช้ผ่านกิจกรรมหลากหลาย เช่น การจัดค่ายคุณธรรมจริยธรรม การจัดกิจกรรมในห้องเรียนที่เน้นการพิจารณาและสะท้อนตนเอง การสร้างบทเรียนที่เชื่อมโยงกับหลักธรรม หรือการใช้เทคโนโลยีในการเผยแพร่และฝึกปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ ผลลัพธ์ที่คาดหวังจากกระบวนการนี้คือ การสร้างเยาวชนที่มีคุณธรรม มีความรู้คู่คุณธรรม มีจิตใจที่อ่อนโยนและมั่นคง สามารถควบคุมตนเองได้ดี และพร้อมที่จะเป็นพลเมืองที่มีคุณภาพของสังคม การบูรณาการหลักพุทธธรรมเช่นนี้ จึงถือเป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนาเยาวชนอย่างยั่งยืนและครบถ้วนทุกมิติ

เอกสารอ้างอิง

- ทิตินา แชมมณี. (2552). *ศาสตร์การสอน*. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์.
- ธานินทร์ ศิลป์จารุ. (2555). *การวิจัยและวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติด้วยSPSS และ AMOS*. พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพฯ: บิสิเนสอาร์แอนด์ดี.
- นิลบล เลิศนุวัฒน์ (2564). *ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับกฎหมายบริษัทมหาชนจำกัด*. โครงการตำราและเอกสารประกอบการสอนคณะนิติศาสตร์. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ). (2534). *อธิบายหลักธรรมตามหมวดจากนวกวาท*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2543). *ธรรมานุชีวิต: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.
- ภัทรพล หมดมลทิน. (2559). การพัฒนาเยาวชนตามแนวทางพระพุทธศาสนา. *วารสารพุทธจิตวิทยา*, 1(1), 13–22.
- มันเกียรติ โกศลนิรติวงษ์. (2541). *พุทธธรรม: ทฤษฎีและเทคนิคการให้คำปรึกษา*. กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น.
- สวนดุสิตโพลล์. (2555). “เด็ก” ปัจจัยสำคัญในการแก้ไขปัญหาทุจริตที่ยั่งยืน. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://dusitpoll.dusit.ac.th/suandusit-poll/>. [25 มีนาคม 2568].
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษาแห่งชาติ. (2553). *พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2552 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553*. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษาแห่งชาติ.
- สำนักงานพัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ (ETDA). (2567). *การสำรวจพฤติกรรมผู้ใช้อินเทอร์เน็ตในประเทศไทย Thailand Internet User Behavior 2565*. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.etda.or.th/th/บริการของเรา/สถิติและขอมล/สถิติและขอมล/Thailand-Internet-User-Behavior/การสำรวจพฤติกรรมผู้ใช้อินเทอร์เน็ตในประเทศไทย-Thailand-Internet-User-Behavior.aspx> [25 มีนาคม 2568].
- สุทัศน์พงษ์ กุลบุตร. (2550). *การปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมให้นักศึกษา*. ปทุมธานี: ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม ปทุมธานี มหาวิทยาลัยศรีปทุม.